

Papp Sára Írisz (1992) Debrecen. A DE BTK magyar nyelv és irodalom alapszakos, valamint kommunikáció-és médiatudomány minoros hallgatója, a DETEP résztvevője.

Papp Sára Írisz

AZ ESZTÉTIKA TEOLÓGIÁHOZ VALÓ VISZONYÍTÁSA BÉKÉSI SÁNDOR: *ERGON - A KERESZTÉNY ESZTÉTIKA TEOLÓGIÁJA*

Az *Ergon - A keresztény teológia esztétikája* című kötet 2010-ben jelent meg nyomtatásban, Békési Sándor 2003-ban megvédett doktori dolgozatának javított és átdolgozott kiadásaként. A könyv jelentős vállalkozás, hiszen két, egymástól távol eső ismeretelméleti alapon szerveződő humántudomány: az esztétika és a (református) teológia – Békési Sándor megfogalmazása szerint – „genetikus”, vagyis kezdetől való összetartozását szeretné megmutatni. (7.) Az ilyenfajta szinoptikus olvasat előzmény nélküli a magyar szakirodalomban, így a kötet kapcsán több megválaszolendő kérdés is felmerül. Milyen axiómákból indul ki Békési Sándor világgépe? A kötet nyelve mennyire tudja integrálni a két tudományterület diskurzusait? Milyen új téteket fogalmaz vagy fogalmazhat meg az *Ergon*? A könyvben artikulálódó beszédhelyzet kinek a számára válhat hasznosíthatóvá?

A szerzői szándékok megértéséhez fontos kiindulási pontot jelent a kötet felépítése. Békési értelemképző szerepet szán írása elrendezésének: az esztétikai kérdéseket tárgyaló munkáját a teológiai világgép tételei felől fogalmazza meg. Mind a fejezetek, mind az alfejezetek közti kapcsolat erősen hierarchikus, az egyes részeket megelőző írások mindig premisszákként funkcionálnak a következőhöz. Az *Előszót Bevezetés* követi, továbbá az esztétika és a szép fogalmát tematikusan újraértékelő egységek (*A hitvallás esztétikája; A Szentírás esztétikája; A szép újraértékelése*), majd az esztétikumnak a teológia tipológiai világgépébe ágyazott vizsgálata következik (*Creatura, Cultura, Creativitas, Művészet*). A szerző korábbi disszertációjának korpusza *Exkuszusokkal* gyarapodott (*Példa teológiai válaszokra a kultúra holtpontján; Példa a kultúra feltámadására teológia felismerése nyomán; Példa a klasszikus univerzum teológiájára; Példa a populáris univerzum teológiájára*). A könyvet gazdag irodalomjegyzék és képmelléklet egészíti ki. Az *Előszó*ban olvashatunk a koncepcióról, mely szerint a szerző az esztétikát és a teológiát szorosán egymás mellett, új elrendezésben kívánja értelmezni. Ugyanitt reflektált problémákként jelennek meg a koncepció vállalásából eredeztethető foghíjak: a történeti áttekintés mellőzése, valamint az észak-atlanti kultúra szakirodalmából ismert „teológiai esztétika” terminushasználatától való tudatos, elméleti belátásokon alapuló tartózkodás. Úgy gondolom, hogy a Békési által megfogalmazott hiátusok szükségszerűek, de a történetiségre tett reflexió és az esz-

tétika autonóm értelmezése bírnak olyan adaptív és rendező szereppel, amelyek koherensebbé tehetnék volna az esztétika és teológia eredményeinek együttértését.

Ezt igazolják az elkövetkezendő fejezetek problémafelvetései is. A keresztény esztétika vizsgálatának a kérdése a *Bevezetésben* fogalmazódik meg. A szerző itt a jelen horizontjából vázol fel egy egyetemes, egész emberi kultúrát érintő etikai-művészeti-egyházi válságtudatot. Békési argumentációjában idézeteket és elméleteket sorakoztat fel a 20. század esztétikai kihívásairól (pl. Balassa Péter, Varga Zsuzsanna, Beke László, Horányi Attila), valamint ütközteti a teológiát a modern gondolkodás *hiányra* tett reflexióival. Végül a keresztény esztétika vizsgálatának három célkitűzését tünteti fel: az esztétika és a szép kategóriájának vallásos tapasztalatban való újraértékelését, az esztétikum teológiai alapjainak, valamint az esztétikum átélésének feltárását a kultúrtörténetben. (30.)

Innentől kezdődik a koncepció részletes kifejtése. Noha Békésinek részlegesen mindhárom előfeltevését sikerült igazolnia, a kultúratudományok szemszögéből egyik sem problémamentes. A *Bevezetéstől* kezdődően folyamatosan számolhatunk olyan specifikus gondolkodástörténeti körülmények között keletkezett terminusokkal vagy jelenségekkel, amelyek teológiai univerzálék árnyalt leírására csak korlátozott mértékben alkalmasak. A recenzió keretei között nincs lehetőség az összes, különböző területről származó példa értelmezésére, ehelyett csak három, tematikusan szerveződő csoportban szeretném megmutatni a működésükkel kapcsolatos legalapvetőbb tendenciákat.

Első helyen a nem keresztény, tehát az antik filozófia és művészetelméletek állnak. Békési Sándor már a *Bevezetésben* ütközteti a platonista *szent félelem* fogalmát a mai viszonyokkal (19.), majd *Az esztétika és szép fogalmának az újraértékelésében* a Biblia hermeneutikatörténeti összefüggésébe kívánja átvezetni Platón, majd Arisztotelész „gyönyörködtetés” fogalmát. Az analógia azért jó, mert a *delectare* mind a keresztény teológiának, mind a retorikának fontos kérdése. De Békési kötetében *Isten tetszésének* szónoklattani kontextusai nem alkotnak jól körülhatárolható, más szempontoktól leválasztott vizsgálati csoportot, ehelyett általános művészetfilozófiai megállapításokként vannak feltüntetve. Véleményem szerint a szövegösszefüggések előtérbe helyezése világosabbá tehetné volna a teológiai esztétika és a „modern” esztétikai gondolkodás közötti különbségeket.

Noha az utóbbi megszületése a 18. századhoz kapcsolódik, az érzéki megismerésről szóló gondolkodás antik gyökerekre nyúlik vissza. Már Arisztotelész is tulajdonított pozitív esztétikai értéket a szépen kidolgozott csúf dolgoknak,¹ ami közvetetten a könyv *II. Exkursusában* (334.) is megjelenik. Itt az antik világ relikviáinak a lesüllyedése jelöli a világ szekularizálódását, miközben az arisztotelészi művészetfilozófia és a római realista szobrászat közti kapcsolatra a kötet más pontján is utal. (199.) Az ellentmondás háttérben az áll, hogy az esztétikai érték a művészet teológiai univerzumban betöltött

1 ARISZTOTELÉSZ, *Poétika*, ford. SARKADY János, Bp., Európa, 1974, 1448B.

funkciójával válik azonosítottá, így Békési a művészetre madártávlatból tekint, csak a teológia alárendeltjeként gondolja értelmezhetőnek.

Hasonló problémák merülnek fel a második csoporttal is, melyben Békési a kanti esztétikát a teológiai szépség befogadásával és értékelésével szeretné összeegyeztetni. A diskurzusok tudatos és implicit ötvözésének következtében óhatatlanul egymás mellé kerül a *szubjektív ízlésítélet* és a hierarchikus rendezőelv mentén szerveződő érték kategóriák. A törekvés erénye, hogy mindkét terület a *tetszésről* való gondolkodásban éri el a tetőpontját – de egymástól eltérően. Ez nem marad reflexió híján. Békési Sándor *A szép újraértékelése* című alfejezetben az isteni szépség érzékelése mögött álló szubjektív ítéletalkotást hangsúlyozza, de óva int az „érdek nélküli tetszés” mögött álló „mintha” elvtől (61.), mert a teológia fogalmi rendszere alapján a világra csak mint jól elrendezett entitásra lehet tekinteni.

A szerző szerint Istennek az emberi kultúrában betöltött szerepét sem lehet filozófiai kategóriaként tekinteni, hiszen ezzel a keresztény teológiai rend szenvedne csorbát. (8.) Ám Kant a kritikáiban a szakrális vonatkozású tárgyakról a reflektáló ítélőerő ismeretelméleti vonatkozásában beszél, és nem az Istenhez való viszonyukban. Továbbá Kant szerint a kultúra sokrétűen tagolt viszonyai és a filozófia természetes lustasága alapján a forma továbbéli a tartalmat. Így a morális kategóriákkal szemben² a megcsontosodott formulák, motívumok időben megváltozott funkcióval öröklődnek át a kultúrába.³ Ennek ismerete tetten érhető a könyv érték- és időszembesítésében, valamint a lesüllyedt kultúra gondolatának továbbhagyományozásában. A szöveg folyamatosan reagál a teológiai világtól eltávolodott modern világ művészetének veszélyes öncélúságára, tartalmi és formai kiüresedésére, valamint a teológiai világtól való beilleszthetőségére is.

A szerző érték- és időszembesítő felfogásának tetőpontját a könyv a harmadik tematikus csoportban, az avantgárd és populáris kultúráról való gondolkodásban éri el (*II., III., IV. Exkúrsus*). Bár megpróbálja beilleszteni a modern művészetet a református teológia rendszerébe, az előbbinek mégsem tulajdonít autonóm működési jegyeket, szerepét másodlagosnak ítéli. Véleményem szerint ez azért nem helytálló, mert a művészet és ember viszonyának sokrétű strukturálódása, továbbá a populáris és magas művészet közötti átjárás nem huszadik századi jelenség, hanem az emberi kultúra egyik megkülönböztető vonása. Ez alól a teológiai világtól közvetítő művészet sem tekinthető kivételnek, ahogy ezt például a középkori *Biblia pauperum*nak a kálvini kegyességi gyakorlatban való sokrétű továbbélése is igazolja.⁴

2 Vö. Immanuel KANT, *Az ítélőerő kritikája*, ford. PAP Zoltán, Bp., Osiris, 2003, 37§.

3 Vö. Niklaus LARGIER, *Misticism, Modernity, and the Invention of Aesthetic Experience*, Representations, 2009/1, 54.

4 Lásd ehhez például SZACSVAY Éva írásait: *Protestáns ábrázolások és népművészet = Népi valóság a Kárpát-medencében* 5., II., szerk. LACZKOVITS Emőke, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001, 31–45; *Hang, szöveg, kép: A kommunikáció váltásai a templombelső dekorációinak példáján*, Acta Papensia, 2002/1–2, 183–199.

Míg Békési a kortárs populáris kultúrát egy devalválódási folyamat eredményeként értékeli, addig az avantgárd irányzatokat – meglepő módon – a református kultúra jelenségeivel állítja párhuzamba. A Békési által említett világformáló, forradalmi törekvések részben igazak az avantgárd művészetre, ám az alkotói csoportok sokszor egymással is szembehelyezkedő szándékaira nem vetíthető rá maradéktalanul az üdvtörténet.

A fentebb tárgyalt egyenetlenségeket a diskurzusok keveredései okozzák a könyvben. A két terület más-más ismeretelméleti háttérrel rendelkezik. Hiszen a (református) teológiai vizsgálatok origója, Isten léte és tulajdonságai, így a teológia axiómái állandóak, szemben az esztétika nagyfokú variabilitásával. Míg a teológia szellemi minőségek vizsgálatából indul ki, addig az esztétika az érzéki megragadása körül pozícionálható, története időben szaggatott. Hatásmechanizmusai nehezen körülhatárolhatóak, illetve megállapításai sem kezelhetőek kanonikusan, mivel más tudományok (pl. antropológia, pszichológia) felülírták korábbi tudását. Ezekkel az ismeretelméleti és tudományelméleti problémákkal azonban nem számol eléggé Békési könyve.

Békési Sándor szinoptikus olvasatának legnagyobb erénye, hogy a hitet antropológiai összefüggéseiben szeretné megragadni. Így érthető meg *A szép újraértékelése* vagy *A Szentírás esztétikája* című alfejezet „tetszésfogalma”, amelyben az isteni szépség befogadását az érzelmi bevonódás szempontjából vizsgálja. Békési a folyamatot dinamikus transzformációként ábrázolja, testi és lelki jelenléthez kötve a *tetszést*. A kötetben az *átéltség* esztétikumának toposzairól mondottakat tartom a leginkább releváns bizonyításnak. Békési az itt leírt istentapasztalatot a teremtett rend működésében is megragadja. *A szép deklinációi az esztétikum teológiai meghatározottságában* című fejezet *Isten tetszését* szeretné megtalálni a tudás új elrendezésében. Mindezt az emberi kultúra heterotopikus funkciójú világmodelljein (természet, kert, város), vagy archetipikus kérdéseinek vizsgálatán (idő, ünnep, munka, teremtés, művészi tevékenység) keresztül teszi, melyek az „istentisztelet drámájába”, avagy Isten dinamikus megtapasztalásába illeszkednek. A *Creativitas* címszava alatt szereplő alfejezetekbe is ezt a gondolatot vezeti át: ezekben a művészet kivételezett szerepét az imagináció viszonyában fogalmazza meg. Az *Exkúrsusok* szemléletbővítő szándékkal íródtak, de az e fejezetekben (túl)hangsúlyozott *értékvesztés*-felfogás miatt e szövegrészeket kevésbé tartom a kötetbe illeszkedőnek.

Békési Sándor munkája rávilágít a szinoptikus olvasás kihívásaira és a teológiai világkép újraértésének lehetőségeire, az viszont még a jövő kutatási kérdése marad, hogy egy ilyen típusú vizsgálat hogyan lehet a kultúratudományok szempontjából is meghatározó.

(BÉKÉSI SÁNDOR, *Ergon: A keresztény esztétika teológiája*, [Protestáns művelődés Magyarországon 12.], Budapest, Mundus Kiadó, 2010.)